

4. D. 47. 22. 4.
5. Штаерман Е. М. Социальные основы религии Древнего Рима / Е. М. Штаерман ; отв. ред. Е. С. Голубцова. – М. : Наука, 1987.
6. D. 3. 4. 7. 2.
7. Покровский И. А. История римского права / И. А. Покровский ; вступ. ст., пер. с лат., науч. ред. и коммент. А. Д. Рудокваса. – СПб. : Летний сад, 1998.
8. Римское частное право : учебник / под ред. И. Б. Новицкого, И. С. Перетерского. – М. : Новый Юрист, 1997.
9. Санфилиппо Ч. Курс римского частного права : учебник / Чезаре Санфилиппо ; под ред. Д. В. Дождева. – М. : БЕК, 2000.
10. Хвостов В. М. Система римского права : учебник / В. М. Хвостов. – М. : Спарк, 1996.
11. Nov. LXVII, c. 1; nov. CXXXI, c. 7.
12. Суворов Н. С. Об юридических лицах по римскому праву / Н. С. Суворов. – М. : Статут, 2000.
13. Гарсия Гарридо М. Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты : пер. с исп. / М. Х. Гарсия Гарридо ; отв. ред. Л. Л. Кофанов. – М. : Статут, 2005.

Анотація

Попсуенко Л.О. Виникнення та припинення церковних організацій: до історії питання. – Стаття.

У статті проаналізований правовий статус римських колегій та товариств, які мали релігійний характер. Релігійні установи вважалися безстроковими і безсмертними. Однак не виключалася можливість припинення місцевих релігійних установ внаслідок випадкової загибелі їхнього майна.

Ключові слова: товариство, колегія, релігійна установа, законодавство Юстиніана.

Summary

Popsuenko L.O. Origin and Stopping of Church Organizations: to the History of Issue. – Article.

Legal status of the Roman colleges and societies which had religious character is analysed in the article. Religious establishments were considered permanent and immortal. Possibility of stopping of local religious establishments was however eliminated as a result of casual destruction of their property.

Key words: society, college, religious establishment, legislation of Yustinian.

УДК 341.44.,652"/.,653”

Н.А. Зелінська

КОНКУРЕНЦІЯ ІНСТИТУТУ ВИДАЧІ ТА ПРАВА ПРИТУЛКУ У СТАРОДАВНІ ЧАСИ ТА СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

Функціональний еквівалент екстрадиції існував у найдавніших цивілізаціях і його роль у суспільстві була відносно константною [1]. Безумовно, рання практика видачі була дуже далекою від сучасної. Видавалися всі ті, хто тікав від влади суверена, поза прямою залежністю від причини. Дуже характерною

для ранніх прикладів видачі є та обставина, що положення про видачу були частиною великого документа, розробленого для загальних цілей, найчастіше угод про мир. При укладанні мирних договорів держави зобов'язували одна одну видавати людей, які створили небезпеку для державної влади і замірялися на стабільність політичного порядку. Чим тіснішими були відносини між суверенами, тим більше вони були зацікавлені в добробуті один одного й охоче видавали політичних супротивників дружній державі.

Найбільш раннім з відомих дипломатичних документів, що передбачають взаємне повернення втікачів, є договір про мир, що його уклав фараон Єгипту Рамсес II з хетоським царем Хаттусилісом близько 1280 р. до н.е. Унікальність цього історико-правового документа цілком виправдує ту увагу, яка приділяється йому при вивченні інституту екстрадиції. Договір детально регламентує взаємини сторін у питаннях видачі втікачів [2].

Злочини впливали на міжнародні відносини з глибокої давнини. Перші відомі контакти держав із приводу злочинів пов'язані з вимогами видачі злочинців. З біблійних часів у відносинах між народами злочин спричиняв вимогу видачі й відплати, а відмовлення в задоволенні почуття помсти могло бути *casus belli*. З історії Стародавньої Греції відомі випадки, коли відмова у видачі ставала приводом до війни. Так, колись ахейці, загрожуючи розірванням договору, що існував, відправили послів до лакедемонян і вимагали, щоб ті видали їм осіб, що осаджували їхнє село та його жителів, яких убили. Лакедемоняни сприйняли цю вимогу як украй неварту і принизливу. Вони вирішили розірвати союз з ахейцями. Довідавшись про це, ахейці оголосили лакедемонянам війну. Численні приклади вимоги видачі злочинців містить історія Стародавнього Риму. Відомо, наприклад, що за царювання Ромула римляни викрали жінок у сабинян; сабиняни направили до Риму послів, які зажадали повернення жінок і видачі викрадачів, щоб стратити останніх. Як відомо, ні того, ані іншого не відбулося, і почалася війна. Тяжким злочином у Стародавньому Римі було порушення недоторканості іноземних послів. Посли вважали, що перебували під захистом богів, і злочин проти них розглядався як релігійний злочин, тому винні підлягали найсуворішому покаранню – страті. При їх видачі спеціально застерігалось, що видавали для страти (*ad supplicium*). Для розгляду випадків образи римлянином іноземця в Римі існував особливий суд, так званий *recusatores*, який вирішував питання про те, чи підлягає даний римський громадянин видачі іноземній державі.

Особливе місце в міжнародних відносинах Стародавнього Риму посідала видача особи, що укладала договори, які в подальшому не одержували схвалення Сенату. За допомогою видачі римляни прагнули звільнитися від своїх зобов'язань і видавали політиків, провина яких полягала в тому, що договори, які вони уклали, виявлялися не вигідними для Риму. Історія зберегла чимало таких фактів. Відомо, що в 319 р. до н.е. римське військо блокував самнітський полководець Кай Понтій у Кавдинських тіснинах і воно перебувало у вкрай тяжкому становищі, але Кай Понтій погодився на договір. Коли в Римі обговорювали ухвалення договору, консул Спурій Постурній заявив, що він не

обов'язковий для народу, бо був укладений без його згоди, і зажадав, щоб видали тих, хто уклав договір, самнітам для звільнення народу від зобов'язань. Усіх, хто уклав договір, відправили до самнітів, але ті їх не прийняли. Видачу послів або полководців, що без дозволу Сенату уклали договори, римляни здійснювали ще не раз: вона стала засобом для звільнення від обтяжних зобов'язань. Очевидно, що злочини, що тягли видачу, носили переважно політичний характер. Е. Симсон підкреслював, що “всі випадки відбувалися з політичних розумінь, на користь держави”, і звертав увагу на приклади, коли “винних в убивствах і грабежах, тобто винних у загальних злочинах”, видавали “тільки після того, як вони напали на послів” [3].

Така видача, власне кажучи, носила характер пожертвування. Оцінюючи цю практику, харківський учений Д. Каченовський (1863) писав: “Видача громадян головою за злочини проти іноземної держави чи проти її підданих є звичайним явищем римської історії. Відомо, що навіть генерали, що уклали конвенцію, яку не затвердив народ, видавалися контрагенту. Іншого засобу тоді не знали для задоволення ображеного уряду, як кинути йому на жертву беззахисну людину” [4]. Історія зберегла приклад договірної регламентації видачі в Європі в часи Каролінгів. У 797 р., за часів правління Карла Великого, було укладено договір, що містив, як вважається, першу правову регламентацію видачі осіб, обвинувачуваних у вчиненні злочинів, які караються смертю. У цьому договорі містилася перша з відомих характеристик діянь, що тягнуть видачу, – це “злочини, що караються стратою за саксонським законом” [5].

До числа найдавніших угод, що регламентували видачу, належать договори між Київською Руссю і Візантією, зокрема ті, що уклали князь Олег (911), князь Ігор (945) [6]. У статті IX договору 911 р. говорилося: “Аще злодей возвратится в (Греки изъ?) Русь (и), да жалуются Русь Христианскому Царю, и ять будет таковой, и возвращению, нехотя, в Русь...” [7]. В одній з найбільш ранніх угод “договірною запису” між Росією і Швецією, яку було укладено в 1019 р., обидві держави зобов'язалися “видавати всіх перебіжчиків без різниці й на майбутнє таких не приймати”. Указівка на втікачів “без різниці” свідчить про те, що цей договір не пов'язував повернення перебіжчика зі вчиненням ним будь-якого іншого, крім самої втечі, правопорушення. Пряма вказівка на характер вчиненого злочину містилася в трактаті між англійським королем Генріхом II і шотландським королем Вільгельмом (1174), за яким особи, що були обвинувачені в зраді (*felonie*) і бігли з Англії в Шотландію, підлягали арешту і суду шотландських судових органів чи видачі англійському уряду. Цей трактат був одним із перших договорів, у якому злочином, що тягне видачу, було прямо назване політичне правопорушення.

Політичні, у тому числі релігійні, злочини в середні століття були основними злочинами, які тягли видачу. Потрібно зазначити, що в процесі розвитку інституту екстрадиції релігійний фактор мав істотне значення. Впливом релігійних переконань пояснювався розвиток права притулку, що конкурувало з правом видачі, яке тільки зароджувалося [8]. Практика притулку – один із найстародавніших проявів гуманності суспільства. Вона існувала на ранніх стадіях

його розвитку і спочатку була зв'язана з містичними чи релігійними ідеями, поступово перетворюючись на правове явище. Недоторканість, що була властива місцю притулку, поширювалася на особу, яка переховувалася в ньому і ставала настільки ж недоторканою. Еволюція права притулку тривала століттями, якщо не тисячоліттями. Воно пройшло, за зауваженням Ж. Карбоньє, “неясний шлях, у результаті якого гостинність, що була спочатку об'єктом релігійного замилювання (як свідчить про це біблійна притча) і стала потім чисто моральним звичаєм у греків, перетворилася в Римській імперії на об'єктивне право й особливу правомочність (*jus hospitii*), була підкріплена навіть фідуціарним символом (*tessera hospitalitatis*) і стала провісником ще більш повної юридизації” [9].

Англійське “*asylum*”, так само як німецьке “*asyl*”, іспанське “*asilo*”, походить від латинського слова “*asylum*”, означаючого “недоторкане місце”. Головний елемент права притулку – ідея недоторканості людини, яка сховалась у певному місці. Заснована на релігійній забороні недоторканість застосовувалася навіть відносно людей, засуджених до смерті, доти, доки вони перебували в освяченому релігією приміщенні. Недоторканість не порушувалася з побоювання помсти богів. Нерідке порушення недоторканості світська влада карала як тяжкий злочин.

Право притулку і право видачі постійно конкурували і завжди були тісно пов'язаними між собою. Конкуренція інститутів видачі і притулку обумовлена тим, що, з одного боку, держава прагне відновити свою юрисдикцію стосовно осіб, що залишили її територію й у такий спосіб уникли підпорядкування, а з іншого – захищає своє територіальне верховенство і чине супротив проникненню впливу іноземної держави на її територію.

“За своєю первинною й основною думкою, право притулку є, безсумнівно, протестом морального почуття, почуття людяності проти жорстокості й несправедливості законів та їх застосування. Право притулку було пом'якшенням варварства і сваволі в такий час, коли особиста кривда помста заміняла ще правильне кримінальне правосуддя і коли покарання служило не відплатою злочинцеві за порушене право, а знаряддям політичних цілей і засобом гноблення слабких сильними”, – стверджував Ф. Ф. Мартенс [10].

Згадування про притулок зустрічаються в Талмуді, Біблії, Корані. Разом із тим притулок визнавався не завжди і не є інститутом, що існував за всіх часів і у всіх народів. Серед цивілізацій, відомих в історії людства, лише деякими широко використовувалося право притулку. Греко-римська, єгипетська, арабська традиції притулку мали подібність і розбіжність. Так, у Греції, де притулок процвітав, він існував у двох формах: стосовно певних категорій людей і стосовно певних місць. Стосовно людей (наприклад, атлетів, що брали участь в Олімпійських іграх, послів) це право відповідно до сучасної термінології може бути назване “імунітетом”. Храми були недоторканими як священні місця, і порушення наданого ними притулку суворо каралося [11]. Недоторканість деяких храмів поважалася протягом багатьох століть. Згідно з легендами в деяких храмах укривалися боги.

Християнство сприяло поширенню права притулку. Зазначаючи цю обставину, Д. І. Шаргородський (1947) писав: “Константин Великий надав право притулку всім церквам. Феодосій II розширив це право на всі будинки, що належать церкві. Папи оголосили притулками монастирі. Злочинець, що сховався в церкві, а потім у будинку єпископа, не міг бути звідти узятий без дозволу єпископа, що надавало йому тривалий притулок і звичайно вело до втручання церкви для пом’якшення його участі... Це право церкви Юстиніан обмежив стосовно деяких злочинів (убивства, подружньої зради і викрадення жінок). В епоху Меровінгів право притулку також фактично було засобом обмеження кривної помсти і заміни її іншими покараннями, зокрема викупамі. Надалі папи заборонили надання притулку особам, що скоїли тяжкі злочини” [12].

Крім релігійної форми притулку, середньовіччя знало інші види місцевого притулку. Не тільки церкви і монастирі вважалися місцями притулку, але й так звані “іmunітети”, тобто володіння васалів. Цивільними притулками іноді були цілі міста (Лозанна, Тьубінген), палаци королів або лордів, території університетів, деякі замки, сховища. Усередині держав право притулку досягло вищого ступеня розвитку. Карл Великий намагався обмежити право притулку, але знищити іmunітети було неможливо. З розвитком феодалізму їхня сила дедалі зростала [13]. Практика притулку була вираженням середньовічної концепції світу, тобто його територіальності [14]. “Захист утікача становив “справу честі” суверена, будучи важливим показником територіального суверенітету, тісно пов’язаним із цілісністю державних кордонів. Будь-яка дія, яка виходить від іноземної влади, спрямована на те, щоб одержати юрисдикцію стосовно особи, що сховалася в межах території держави, розглядалася як потенційна небезпека повноті державної влади”, – пише С. Л. Блейкеслі (Blakesley) [15].

Незважаючи на конкуренцію з правом притулку, видача (чи її функціональний еквівалент) продовжувала розвиватися. “Право притулку було розширено на всі території на користь іноземців і навіть зловмисників... причому це розширення продовжувало існувати доти, поки народи й уряди не перейнялися почуттям взаємної солідарності в боротьбі зі злочинами загального права, – стверджував А. Штігліц, автор докладної праці “Дослідження про видачу злочинців” (1884). – Почуття це, зрештою, опанувало народами, які знищили право територіального притулку, що існувало на користь зловмисників, подібно до того, як той самий цивілізований прогрес знищив право притулку, що існувало в місцях священних” [16].

У середньовічній Європі видачі підлягали головним чином політичні супротивники, а також вороги католицької церкви – еретики, що вважалися ворогами всіх західноєвропейських держав. Утім, застосування сучасної термінології стосовно “політичних” і “загальних” злочинів при опису практики ранньої видачі має дуже умовний характер. Необхідно враховувати, що в релігійних правових системах злочин і гріх це те саме. Заповіді “не убий”, “не укради”, “не чини перелюбу” можна розглядати як релігійні і правові заборони одночасно. Як пише Г. Берман, “убивство, розбій та інші тяжкі порушення прав людини вважалися водночас порушенням права Бога; і навпаки, статеві і шлюбні

провини, знахарство і чаклунство, святотатство й інші тяжкі порушення прав Бога вважалися в той самий час порушеннями прав людини” [17].

І світська і церковна влади видавали головним чином політичних супротивників. “Не давати притулку в себе обопільним ворогам і бунтівникам” зобов’язалися в 1303 р. Англія і Франція. У 1378 р. за договором, у якому брали участь король французький Карл V і герцог Савойський, було ухвалено, що всі зловмисники (malefactors), які тікали із Савойї в Дофіне чи навпаки, будуть видані назад, навіть якщо вони є підданими держави, від якої потрібна видача. Цей договір посідає помітне місце в історії видачі, оскільки вказує на видачу malefactors, а не просто втікачів або політичних ворогів.

У середньовічній Європі видачі підлягали головним чином політичні супротивники, а також вороги католицької церкви – еретики, що вважалися ворогами всіх західноєвропейських держав. Відповідно до канонічного права епохи Середньовіччя, найтяжчий ідеологічний злочин – ересь (віровідступництво) – карався стратою [18]. Традиційні форми злочинності в середньовічних договорах про видачу майже не згадуються, хоча, як зауважує Й. Г. Шнайдер, “у середні віка майнові злочини (крадіжка, крадіжка зі зломом, приховування майна, добутого злочинним способом) були широко поширені. Грабіж (близько 10 %) і особливо убивство складали велику частину злочинів. Злочини проти життя охоплювали до 20 % усіх кримінально караних діянь. Забарвлена релігійним містицизмом середньовічна практика боротьби зі злочинністю мала досить похмурий характер. Середньовічна кримінальна юстиція була дуже жорстокою” [19]. Трибунали інквізиції, тобто особливі суди для розгляду справ, що належать до церковної юрисдикції, католицька церква ввела в XIII ст. Поширення інквізиції і переслідування так званих релігійних злочинів призвело до надзвичайного розширення кримінальної репресії, що стала, власно кажучи, міжнародною.

Державні кордони не могли перешкодити переслідуванню людини, обвинуваченої в релігійному злочині. Як відомо, народна героїня Франції – Жанна Д’Арк потрапила в полон до англійців у листопаді 1430 р. і була видана руанському єпископу Кошону як еретичка, захоплена на території його єпископства, для віддання трибуналу інквізиції. 9 січня 1431 р. вона постала перед інквізиційним трибуналом, була засуджена і 30 травня 1431 р. спалена на вогні. У 1455–1456 рр. у Парижі й Руані відбувся новий суд, що скасував попередній вирок і виправдав Жанну Д’Арк. Колишній вердикт було оголошено наслідком корупції, підробок, наклепу, підступництва і нелояльності [20].

У династичних і релігійних конфліктах, що супроводжувалися найжорстокішими формами насильства, злочинцями називалися представники переможеної сторони, і переможці вимагали видачі переможених, які укривалися в інших державах. У цьому зв’язку М. С. Таганцев писав: “Колись бігли в чужі країни більшою частиною особи, політично скомпрометовані, що мали досить коштів для життя поза батьківщиною. З іншого боку, тільки ними й цікавилася держава, з якої вони тікали, бо, залишаючись за кордоном, вони могли бути небезпечними для неї. Звичайний злочинець, що переступив межі держави і укритися на чужині, більше не цікавив вітчизняне правосуддя. Тому більшість

відомих нам прикладів видачі, з XV до XVIII ст., належить головним чином до злочинів політичних” [21].

У середині XVIII ст. в Європі й Північній Америці намітилася тенденція до обмеження видачі політичних правопорушників, що значною мірою було обумовлено суспільно-політичними процесами, які почалися: у цей період стався свого роду переворот у розумінні сутності права. Прологом до нього була боротьба за віротерпимість, що почалася ще в епоху Реформації. Мислителі XVIII ст. спростували постулат, відповідно до якого аморальні діяння тим швидше викорінюються, чим нещадніше караються, відродили девіз римських юристів: “Нехай загине світ, але восторжествує справедливість” і одностайно відстоювали принцип: “Краще десятки невідомщених злодіянь, ніж осуд хоча б одного невинного” [22]. Як справедливо підкреслюють І. І. Лукашук і А. В. Наумов, істотний поворот у долі інституту видачі знаменувала Французька революція XVIII ст., що юридично оформила право притулку [23]. Так завершився перший період розвитку інституту видачі в міжнародному праві та його конкуренції з правом притулку. Подальша історія їх взаємовідносин поставила нові питання, відповіді на які не знайдено досі.

Література

1. Blakesley C. L. *Terrorism, Drugs, International Law, and the Protection of Human Liberty* / C. L. Blakesley – New York : Transnational Publishers Inc., 1992. – P. 174, 194.
2. Хрестоматия по истории Древнего Востока / под ред. М. А. Коростовцева, И. С. Кацнельсона, В. И. Кузицина. – М., 1980.
3. Симсон Э. О невыдаче собственных подданных / Э. Симсон. – СПб., 1892. – С. 22-23, 39.
4. Каченовский Д. Курс международного права / Д. Каченовский. – Х., 1863. – Ч. 1. – С. 191.
5. Симсон Э. Вказ. пр. – С. 43.
6. Греков Б. Д. Киевская Русь / Б. Д. Греков. – М., 1953. – С. 311-312, 520.
7. Российское законодательство X – XX веков. Законодательство Древней Руси. – М. : Юрид. лит., 1984. – Т. 1. – С. 142.
8. Переговский В. О началах международного права относительно иностранцев у народов древнего мира / В. Переговский. – К., 1859. – С. 1.
9. Карбонье Ж. Юридическая социология / Ж. Карбонье ; пер с фр. и вступ. ст. В. А. Туманова. – М., 1986. – С. 159.
10. Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов / Ф. Ф. Мартенс. – 5-е изд. – СПб., 1905. – Т. 2. – С. 241.
11. Bassiouni M. C. *International Extradition in American Practice and World Public Order* / M. C. Bassiouni // *International Criminal Law / comp. and ed. by M. C. Bassiouni, V. P. Nanda.* – Vol. II : Jurisdiction and Cooperation. – Illinois, 1998. – P. 88-89.
12. Шаргородский М. Д. Выдача преступников и право убежища в международном уголовном праве / М. Д. Шаргородский // *Вестник ЛГУ.* – 1947. – № 8. – С. 46.
13. Симсон Э. Вказ. пр. – С. 46.
14. Barbero-Santos M. *General Introduction and Definition of «Asylum»* / M. Barbero-Santos // *International criminal law / ed. by M. C. Bassiouni.* – 2nd ed. – Transnational Publishers Inc., 1999. – Vol. 1. – P. 339.
15. Blakesley C. L. *Terrorism, Drugs, International Law and the Protection of Human Liberty* / C. L. Blakesley. – New York, 1992. – P. 176.
16. Штиглиц А. Исследование о выдаче преступников / А. Штиглиц. – СПб., 1882. – С. 203-204.
17. Берман Г. Западная традиция права: эпоха формирования / Гарольд Дж. Берман. – М., 1998. – С. 183-194.
18. Малиновский А. А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права / А. А. Малиновский. – М., 2002. – С. 17.
19. Шнайдер Г. Й. Криминология / Г. Й. Шнайдер. – М., 1994. – С. 156.

20. Черняк Е. Б. Времен минувших заговоры / Е. Б. Черняк. – М., 1994. – С. 16-19.
21. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая : лекции / Н. С. Таганцев. – 2-е изд., пересмотр. и доп. – СПб., 1902. – Т. 1. – С. 352.
22. Соловьев Э. Ю. Правовой нигилизм и гуманистический смысл права / Э. Ю. Соловьев // Квинтэссенция: Философский альманах / сост. : В. И. Мудрагей, В. И. Усанов. – М., 1990. – С. 219, 222-223.
23. Лукашук И. И. Международное уголовное право : учебник / И. И. Лукашук, А. В. Наумов. – М., 1999. – С. 211.

Анотація

Зелінська Н.А. Конкуренція інституту видачі та права притулку у Стародавні часи та Середньовіччі. – Стаття.

У статті розглядається процес формування інституту екстрадиції у Стародавні часи та Середньовіччі в контексті його конкуренції з правом притулку. Наводяться історичні відомості, які свідчать про те, що функціональний еквівалент екстрадиції існував у найдавніших цивілізаціях: його особливістю є те, що видавалися, переважно, політичні правопорушники та супротивники влади.

Ключові слова: екстрадиція, право притулку, античність, Середні віки.

Summary

Zelinska N.A. A Competition of Extradition Institute and Right of Asylum in Ancient Times and Middle Ages. – Article.

This article considers the process of extradition institute formation in the ancient times and Middle Ages in the context of its competition with the right of asylum. Presented historical data states that the functional equivalent of extradition existed in ancient civilizations: its peculiarity was that primarily political offenders and authority opponents were extradited.

Key words: extradition, right of asylum, Ancient Times, Middle Ages.

УДК 340.15(430),12”

Г.П. Гуменюк

ДО ПИТАННЯ ПРО СТРУКТУРУ ТА ЗМІСТ ЗБІРНИКА “САКСОНСЬКЕ ЗЕРЦАЛО”

“Саксонське зеркало” (Sachsenspiegel) склав дворянин-рицар, суддя Ейке фон Репков, і він же остаточно упорядкував його в 1230 р. Збірник видали латинською мовою, потім сам автор переклав його німецькою. Джерелами “Саксонського зеркала” були звичаєве право північних земель Германії, діючі там правові норми місцевих правителів, імперське законодавство, канонічне право [3, с. 174].

Цей середньовічний збірник права регулював правові відносини з конституційного права, судоустрою, ленного права, кримінального права та кримінального процесу, сімейного та спадкового права, селянського та сусідського права.